

De slachtoffer-dader gesprekken: een victimologisch perspectief

Pemberton, A.

Juli 2011

International Victimology Institute Tilburg

Tilburg University

Prepared for Weijers, I. (red.) De Nederlandse Slachtoffer-Dader gesprekken. Den Haag.
Boom Juridische Uitgevers.

1. Inleiding

De slachtoffer-dader gesprekken zijn een wezenlijke toevoeging aan het arsenaal van de slachtofferzorg in Nederland. Deze conclusie is na lezing van de resultaten van het onderzoek van Sven Zebel (zie elders deze bundel) onmiskenbaar. Uit het persbericht dat het onderzoek vergezelde blijkt al dat slachtoffers die hebben deelgenomen aan een slachtoffer-dadergesprek dit als nuttig en naar tevredenheid ervaren (zie www.slachtofferinbeeld.nl). Bovendien zijn slachtoffers die deelnamen minder boos en bang dan voorafgaand aan het gesprek, een effect dat niet te zien is bij degenen bij wie het gesprek geen doorgang kon vinden.

In deze bijdrage ga ik in op de betekenis van de resultaten van het onderzoek voor het bredere debat over slachtoffers en herstelrecht¹. Het bevorderen van het herstel van de schade van slachtoffers wordt gezien als een kernelement van herstelrecht (zie Daly, 2006). Toch is het pas recent dat het nut van herstelrecht voor slachtoffers theoretische en empirische aandacht krijgt. Ik heb elders al vastgesteld dat het onderzoek naar slachtoffers in het herstelrecht nog in de kinderschoenen staat (Pemberton, Bastiaens, Vervaeke en Winkel, 2010).

Het onderzoek van Zebel is om drie redenen belangrijk voor de studie van slachtoffers in het herstelrecht. In de eerste plaats verschaft het inzicht in het slachtofferbelang in het herstelrecht en daarmee samenhangend in het belangrijkste mechanisme dat de effecten op het slachtofferwelzijn verklaart (zie Pemberton, Winkel en Groenhuijsen, 2006; Pemberton et al, 2010). In de tweede plaats illustreert het de kenmerken van de slachtoffers die deelnemen aan een ontmoeting met de dader. Dit zal ik contrasteren met de resultaten van recent onderzoek naar slachtoffers die van het spreekrecht of de schriftelijke slachtofferverklaring gebruik maken (zie Lens, Pemberton en Groenhuijsen, 2010). Als gevolg hiervan nuanceert het onderzoek van Zebel ten derde de bedenkingen die de slachtofferhulpbeweging had en heeft bij herstelrecht (zie EFVS, 2005), terwijl het eens te meer de noodzaak aangeeft van een nadere precisering van doel en doelgroep van herstelrechtelijke procedures.

De inhoud van dit hoofdstuk volgt deze driedeling. Het wordt voorafgegaan door een korte beschrijving van de centrale kenmerken van de slachtoffer-dader gesprekken en de belangrijkste resultaten van het onderzoek van Sven Zebel (dit gebeurt in zijn eigen hoofdstuk uitgebreider). Tot slot ga ik in op de implicaties voor de verdere implementatie van slachtoffer-dader gesprekken in Nederland.

---

¹ Waarbij ik hier herstelrecht in de procedurele zin gebruik: 'een proces waarbij partijen met een belang in een specifieke wandaad, collectief besluiten hoe om te gaan met de nasleep van de wandaad en zijn implicaties voor de toekomst', zie Marshall, 1999, p.4.

2. Kernpunten slachtoffer-dader gesprekken en onderzoek

Het meest wezenlijke kenmerk van de slachtoffer-dader gesprekken, waarover veel discussie is geweest, is het *extra*-juridische karakter.² Het slachtoffer-dadergesprek is complementair aan het strafrecht en heeft niet als doel om tot een juridische overeenkomst te komen die impact heeft op de strafrechtelijke uitspraak. Met name, maar niet exclusief, degenen die sterk voorstander zijn van het herstelrecht hebben omwille van deze reden vraagtekens gezet bij het rechtskarakter van de slachtoffer-dader gesprekken. Het gesprek kan op initiatief van het slachtoffer of de dader en voor, tijdens of na de straftoemeting plaatshebben.

Daarnaast is de voorziening nadrukkelijk binnen het slachtofferzorgbeleid gepositioneerd. Het is onderdeel van het beleidsplan Slachtoffers Centraal, terwijl de mogelijkheid tot verdere vormen van slachtoffer-dader bemiddeling een element is van de nieuwe slachtoffertitel in het Wetboek van Strafvordering.³ In lijn met het slachtofferbeleid, richten de slachtoffer-dader gesprekken zich in principe vooral op de categorie zwaardere delicten.

Resultaten onderzoek Zebel

Elders in deze bundel wordt al uitgebreid verslag gedaan van het onderzoek van Sven Zebel naar de slachtoffer-dader gesprekken, de lezer wordt naar dat hoofdstuk verwezen voor een uitgebreidere bespreking van de methoden, resultaten en conclusies van dit onderzoek. Voor de lijn van dit betoog zijn de volgende zaken van belang:

- *Deelnemende slachtoffers zijn (zeer) tevreden over hun deelname.* De resultaten van het onderzoek wijzen uit dat slachtoffers positief tot zeer positief zijn over het gehele proces en de bemiddelaar die het proces begeleidde. Ze zijn bijna zonder uitzondering van mening dat hun visie goed aan bod kwam.
- *Deelnemende slachtoffers zijn minder angstig en boos na deelname dan vooraf.* Zebel heeft vooraf en achteraf de mate van angstigheid en boosheid van deelnemende slachtoffers gemeten. Het bleek dat men significant minder boos en bang was na het bemiddelingsproces. Datzelfde resultaat was niet zichtbaar bij degenen die wel om een gesprek verzocht hebben, maar dit niet hebben gekregen. Zebel concludeert daarom dat slachtoffers minder boos en bang zijn geworden als gevolg van hun deelname. Ik

---

² Zie de verhitte polemieken in het Tijdschrift voor Herstelrecht in 2007 en 2008.

³ Om precies te zien Artikel 51h Sv: Bij algemene maatregel van bestuur kunnen nadere regels worden gesteld betreffende bemiddeling tussen de verdachte en het slachtoffer.

volg hem daarin, alhoewel het zeker denkbaar is dat het verschil tussen deelnemers en niet-deelnemers te zien is als een verslechtering van de niet-deelnemers ten opzichte van de deelnemers (zie Winkel, 2007).

- *De mate van angst en boosheid vooraf was (zeer) laag.* Van groot belang is verder dat de angst en woede vooraf al gering was. Gemiddeld genomen werden de deelnemers vooraf *een beetje* boos als ze aan de dader dachten en waren ze *nog minder dan een beetje* bang voor de dader. De emotionele impact van het slachtofferschap op deelnemers was daarmee vooraf al gering en de woede en angstreductie van de slachtoffer-dader gesprekken moet in het licht gezien worden van deze beperkte, residuele invloed van het slachtofferschap.

3. Herstelrecht en slachtoffers: wat is de bijdrage?

Het belang van slachtoffers binnen het herstelrecht is gedurende de laatste dertig jaar op verschillende manieren uitgewerkt. In eerste instantie werd het vooral gezocht in een herbezinning op de uitkomst van het strafrechtelijke proces. In plaats van het straffen van de dader zou in het herstelrecht het materiële herstel van het slachtoffer centraal staan.⁴ In de volgende paragraaf kom ik nog terug op de beperkte uitwisselbaarheid van compensatie en vergelding (zie ook Pemberton, 2008), maar dit uitgangspunt lijkt vooral verlaten te zijn omdat voor deelnemers aan herstelrechtelijke procedures materiële compensatie niet het meest prominente belang is (zie bijvoorbeeld Beven et al, 2005) en herstelrechtelijke procedures er niet noemenswaardig beter in slagen om compensatie aan slachtoffers te verschaffen dan het strafrecht (zie bijvoorbeeld Strang, 2002).

In plaats van de materiële compensatie is gaandeweg de aandacht verschoven naar meer immateriële genoegdoening (zie Braithwaite, 1999, Strang, 2002) en van een gerichtheid op de uitkomst naar een sterkere nadruk op de zelfstandige effecten van het bemiddelingsproces. Strang benadrukt het belang van het immateriële herstel voor slachtoffers, met daarbij inbegrepen een verontschuldiging, terwijl haar onderzoek en het gelijkaardige onderzoek van Daly zich ook richten op de vermindering van angst bij slachtoffers (zie Daly, 2003, 2006; Sherman en Strang, 2007). Het zelfstandige belang van het bemiddelingsproces is steeds vaker onderstreept. Deelnemende slachtoffers zijn doorgaans tevreden over de bemiddeling, wat weer raakvlakken lijkt te hebben met de beleving van procedurele rechtvaardigheid (zie

---

⁴ De klassieke tekst in dit verband is die van Barnett, 1977.

Tyler, 1990; Wemmers, 1996). Ook is er een verband gelegd met de behandeling van psychologische klachten na slachtofferschap. De ontmoeting met de dader en zijn verklaring voor het plegen van het misdrijf kennen overeenkomsten met de cognitieve gedragstherapie voor een posttraumatische stressstoornis (PTSS).⁵ Slachtoffers zouden daarmee minder angstig kunnen worden door deelname aan een herstelrechtelijk proces.

Een tweetal discussiepunten

Een aantal zaken staat inmiddels buiten kijf. Slachtoffers die deelnemen aan een herstelrechtelijke procedure zijn daar doorgaans zelf (erg) tevreden over (zie bijvoorbeeld Poulsen, 2003; Aertsen et al, 2004). Deelname lijkt verder angst en woede bij slachtoffers te verminderen (e.g. Pemberton et al, 2010).

Over de interpretatie van deze bevindingen is echter wel discussie. In de eerste plaats is het de vraag hoe we de resultaten in termen van angst- en woedereductie moeten duiden. Hoe groot is eigenlijk de impact van een ontmoeting en wat is dan de bijdrage hiervan aan het emotionele welzijn van slachtoffers? In de tweede plaats worden de resultaten regelmatig opgevoerd als bewijs van het nut van het vervangen van (onderdelen van) de strafrechtsprocedure door herstelrechtelijke procedures. Maar maakt het voor de tevredenheid en de angst- en woedereductie uit dat de ontmoeting juridische gevolgen had? Of zijn deze fenomenen vooral het gevolg van de ontmoeting op zich?

In het vervolg van deze paragraaf sta ik stil bij de bijdrage van slachtoffer-dader ontmoetingen aan de tevredenheid en de angstreductie van slachtoffers. Vanwege het verband tussen de beleving van onrechtvaardigheid en woede komen de effecten op de boosheid van slachtoffers in paragraaf 4 aan bod.

Tevredenheid

Laat ik vooropstellen dat ik geen voorstander ben van het gebruik van tevredenheid als belangrijke uitkomstmaat. Een algemeen probleem bij tevredenheidsonderzoek is dat het niet helder is wat de oorzaak is van de gemeten tevredenheid (zie Bouckaert en Van de Walle, 2003). De tevredenheid is slechts in beperkte mate gerelateerd aan de kwaliteit en het nut van dienstverlening. Zo spelen intrinsieke kwaliteiten van de dienstverlening (de brandweer haalt altijd betere tevredenheidscijfers dan de vuilophaal), de frequentie waarmee gebruik wordt gemaakt van de dienst, de kennis over de dienst, de homogeniteit van de dienst en de

---

⁵ Zie Sherman, Strang et al, 2005; Pemberton, Winkel en Groenhuijsen, 2007.

directheid van het contact blijken, onafhankelijk van de kwaliteit, een rol bij de tevredenheid (Dinsdale en Marson, 1999). Dit beperkt het nut van tevredenheidsonderzoek, met name als verschillende vormen van dienstverlening worden vergeleken (Sixma et al, 1998). Het wordt daarom in toenemende mate vervangen door kwaliteitsmetingen en dit geldt eveneens voor de zorg voor slachtoffers (zie Van Mierlo en Pemberton, 2009).

Het algemene probleem van tevredenheidsonderzoek doet zich ook voor bij onderzoek naar herstelrechtelijke procedures, met name als zij met het ‘traditionele’ strafrecht worden vergeleken (zie Pemberton, Winkel en Groenhuijsen, 2008). Vanuit het perspectief van een strafrechtshervormer is het wellicht voor de hand liggend om de betere tevredenheidsresultaten van herstelrecht te interpreteren als een bewijs van de superioriteit hiervan (zie bijvoorbeeld Aertsen et al, 2004). Echter, zoals Von Hirsch, Ashworth & Shearing (2003) al stelden kan de tevredenheid net zo goed het gevolg zijn van zaken die niet zoveel met strafrechthervorming te maken hebben: de grotere, langdurige en persoonlijke aandacht voor de deelnemers in een herstelrechtelijke procedure bijvoorbeeld. De tevredenheid is verder geen maat voor de opbrengst van de procedure. De resultaten van onderzoek naar therapievormen wijst uit dat mensen zeer goed tevreden kunnen zijn over een therapie die eigenlijk schadelijke effecten heeft (zie bijvoorbeeld Van Emmerik et al, 2002; McNally, Bryant en Ehlers, 2003).

Ik hecht dus niet veel waarde aan de uitkomsten van tevredenheidsonderzoek. Voor zover dat wel mogelijk is, is het opvallend dat er geen verschil in slachtoffertevredenheid is tussen positionering van de ontmoeting als alternatief voor/ onderdeel van versus complementair aan het strafrecht (zie Pemberton et al, 2008). De resultaten van het onderzoek van Zebel komen overeen met bijvoorbeeld de bevindingen van Strang (2002). In het laatste geval, dat de Reintegrative Shaming Experiments (RISE) in Australië betrof, was er wel een nadrukkelijke link met de strafprocedure, terwijl dat bij de slachtoffer-dader gesprekken niet zo is. Overigens is hierin niks nieuws onder de zon. De eerdere projecten van Mark Umbreit, die het zonder link met de strafprocedure moesten stellen, kenden ook hoge tevredenheidscijfers (zie bijvoorbeeld Umbreit et al, 1999).

Verminderde angst

Angstvermindering is een relevanter criterium (zie de uitwerking in Pemberton & Reynaers, 2011). Deels is hierbij een zelfde constatering mogelijk als bij de tevredenheid: de positionering ten opzichte van het strafrecht lijkt geen rol te spelen in de angstreductie. Voorts is belangrijk om vast te stellen dat deelnemende slachtoffers vooraf al weinig angstklachten

vertonen en dat het effect niet zo groot is, ook al wekken voorstanders van het herstelrecht regelmatig een andere indruk (zie bijvoorbeeld Sherman & Strang, 2007, Walgrave, 2008).

Sherman, Strang en collega's stellen dat de invloed op de angstgevoelens komt door de overeenkomst van een herstelrechtelijke ontmoeting met de dader met elementen van de cognitieve gedragstherapie van Foa voor de preventie en behandeling van een posttraumatische stressstoornis (zie Sherman, Strang et al, 2005). Foa borduurde met deze therapie verder op de behandeling van fobische klachten, waarin blootstelling aan de fobische stimulus de impact ervan uitdooft (zie Foa et al, 1995). Dit gebeurt in de therapie door opdrachten waarin het slachtoffer steeds terug moet denken aan verschillende aspecten van de gebeurtenis.

Bij posttraumatische stressklachten spelen verder gedachten van het slachtoffer over zijn kwetsbaarheid en zijn eigen schuld aan het slachtofferschap bij posttraumatische klachten een rol (Ehlers en Clark, 2000). Een slachtoffer dat zich uniek kwetsbaar waant, met gedachten als 'Iedereen kan zien dat ik een slachtoffer ben' of 'Ik trek rampspoed aan' loopt een verhoogd risico op posttraumatische klachten. Slachtoffers die zichzelf de schuld geven lopen eveneens verhoogd risico (Frazier, 2003).

Een herstelrechtelijke ontmoeting zou dan om twee redenen afname van angstklachten teweeg kunnen brengen. Ten eerste is er de blootstelling aan de dader in een gecontroleerde omgeving, die de angst van het slachtoffer zou moeten uitdoven. Ten tweede kan de uitleg van de dader voor de totstandkoming van het misdrijf bijdragen aan vermindering van het gevoel van kwetsbaarheid en de mate van zelfschuld bij slachtoffers.

Mijn Intervict-collega's en ik hebben op beide onderdelen van de redenering van Sherman en Strang kritiek geleverd (zie Pemberton et al, 2006; Pemberton et al 2008, Winkel, 2007, Winkel, Schweitzer en Pemberton, 2010), ook al zijn we met de kern van hun gedachtengang eens: het is *de ontmoeting op zich* die gevolgen kan hebben voor de angstklachten van slachtoffers. De gelijkenis met de bewezen effectieve Foa-therapie gaat om twee redenen slechts gedeeltelijk op. In de eerste plaats wordt het slachtoffer in de therapie stapje voor stapje blootgesteld aan de traumatische gebeurtenis (Winkel, 2007). Deze stapsgewijze opzet is een essentieel onderdeel van de therapie van Foa, maar ontbreekt bij herstelrechtelijke ontmoetingen: het slachtoffer wordt normaliter eenmalig en direct geconfronteerd met de dader. Vervolgens zal het verhaal van de dader niet altijd bijdragen aan de vermindering van het schuldgevoel en gevoelens van unieke kwetsbaarheid (Pemberton et al, 2006). De dader kan het slachtoffer wel degelijk hebben uitgekozen vanwege zijn of haar kwetsbaarheid, andere persoonlijke kenmerken, die niet of moeilijk te veranderen zijn, of door zijn gedrag ten

tijde van het slachtofferschap. Het horen hiervan zal eerder de gedachten van het slachtoffer bevestigen dan ontkrachten.

Deze vaststelling impliceert een reëel risico op secundaire victimisatie. Dat laatste is echter met name een probleem als zwaar getraumatiseerde slachtoffers deelnamen aan een herstelrechtelijke ontmoeting. Dat laatste lijkt echter, vanwege het gebrek aan graduele blootstelling, onwaarschijnlijk (zie Pemberton, 2008, Pemberton et al, 2010). Het ligt meer voor de hand dat dergelijke slachtoffers van deelname afzien.⁶

Dit wordt bevestigd door een nadere blik op het ‘hardste’ onderzoek dat naar de effecten van deelname is gedaan (zie Angel, 2005; Sherman, Strang et al, 2005). Angel vergeleek in een *randomized controlled trial* de posttraumatische stressklachten van een groep slachtoffers die aan een herstelrechtelijke bijeenkomst hadden meegedaan (herstelrechtgroep) met een groep slachtoffers wiens zaken alleen door het ‘traditionele’ strafrecht was afgedaan (strafrechtgroep). Alle deelnemers waren bereid aan herstelrecht deel te nemen en werden op basis van het toeval aan de ene of de andere conditie toegewezen. Op de door haar gebruikte Schokverwerkingslijst Herziene Versie (SVL-HV) scoorde de strafrechtgroep achteraf 14 punten en de herstelrechtgroep 10 punten, wat overeenkomt met de aanwezigheid van één additioneel symptoom van posttraumatische stress in de strafrechtgroep (Winkel, 2007).⁷ Wezenlijk is dat het onderzoek de beperkte deelname van getraumatiseerde slachtoffers bevestigde. De grenswaarde voor vermoedelijke PTSS met deze lijst ligt namelijk op 33 punten.

Het onderzoek van Zebel laat een vergelijkbaar beeld zien. De beginwaarde op zijn angstwaarde is laag, en de afname in angst is vervolgens wel zichtbaar, maar even zeer beperkt. De resultaten komen daarmee goed overeen met het beeld uit de internationale literatuur. Het feit dat de resultaten van Zebel goed overeenkomen met ontmoetingen met juridische consequenties bevestigt verder de gedachte dat het de ontmoeting op zich is die de angstreductie bewerkstelligt.

4. Herstelrecht en slachtoffers: wie neemt er deel en waarom?

---

⁶ In de volgende paragraaf kom ik nog terug op dit punt: er zijn nog andere redenen waarom ‘hoog-impact’ slachtoffers niet aan slachtoffer-dader ontmoetingen zullen deelnemen.

⁷ Waarbij nog opgemerkt dient te worden dat het resultaat pas significant wordt na het verwijderen van één uitbijter, Winkel, 2007. De resultaten van CGT en vergelijkbare therapieën, zoals EMDR, zijn van een hele andere omvang (zie voor een overzicht van studies Winkel, 2007).

Het herstellen van de aangerichte schade is een centraal doel van het herstelrecht (Daly, 2006), waarbij voorstanders het herstellen van de schade proberen te positioneren als een vervanger van de straf van de dader (zie bijvoorbeeld Braithwaite, 2002; Christie, 1977; Strang, 2002; Walgrave, 2008; Zehr, 1990). Een van de weinige studies naar slachtoffers in het herstelrecht, van de Australische onderzoekster Heather Strang, heet dan ook *Repair or revenge?*, herstel of wraak⁸. Hierbij betreft herstel hier niet louter of zelfs in hoofdzaak materieel herstel, maar prioritair emotioneel herstel. De inzet van de voorstanders van herstelrecht is dat de ontmoeting met de dader, het horen van zijn verhaal, de compensatie-activiteiten en de spijtbetuiging van de dader een reëel en vooral *beter* alternatief zijn dan de eventuele drang tot vergelding van het slachtoffer en dat het slachtoffer dat ook kan gaan inzien. Het volgende statement van Braithwaite is typerend:

*However, the restorativist's hope is that the conversation about the urge for retribution will result in it being transcended so that people can move on. The reason restorativists think this way is that they believe peoples' natural retributive urges are not healthy things to perseverate upon. Moreover, in the conditions of contemporary societies, as opposed to the conditions of our biological inheritance, retribution is now a danger to our survival and flourishing. It fuels cycles of hurt begetting hurt. It is hoped that conversations that allow a space for the consideration of healing will help people to see this more clearly.*⁹

In toenemende mate wordt echter duidelijk dat de mate waarin vergelding te vervangen is door een herstelrechtelijke procedure annex uitkomst beperkt is. Compensatie en vergelding zijn niet steeds uitwisselbaar. In hun overzicht van onderzoek naar deze concepten laten Darley en Pittman (2003) zien dat de psychologische mechanismen, die beide rechtvaardigheidssystemen ondersteunen, verschillend van aard zijn. Compensatie is een adequate reactie op schade die niet intentioneel is. De morele verontwaardiging die het gevolg is van doelbewust toegebrachte schade en het onrecht dat daaraan inherent is (zie Nozick, 1981; Duff, 2003, Simester & Von Hirsch, 2011) brengt de vergeldingswens met zich mee (Carlsmith en Darley, 2008). Zelfs in de lichtere delicten, waar naast compensatie geen

---

⁸ Zie Strang, 2002. Ik heb over de titel elders gesteld dat deze om twee redenen nogal misleidend is: het veronderstelt dat er een noodzakelijke keuze is tussen deze twee concepten, waarbij de ene pool in haar studie niet wraak, maar vergelding was, zie Pemberton, 2011

⁹ Zie Braithwaite, 2003, p.406. Dit citaat wordt om hetzelfde punt te illustreren gebruikt door Robinson en Darley, 2007, p.14.

aanvullende straf nodig is, is deze aanwezig; de compensatie is afdoende als de dader daardoor voldoende gestraft is (Robinson & Darley, 2007).

Deze vergeldingswens is niet weg te redeneren. Het recente onderzoek in de morele psychologie toont aan dat morele oordelen in hoofdzaak intuïtief tot stand komen en zich daarmee grotendeels onttrekken aan bewust redeneren (Haidt, 2007, Hauser, 2006). Dat geldt ook voor de strafbehoefte na criminaliteit (Robinson en Darley, 2007). Dit wil niet zeggen dat het belang van vergelding in steen gehouwen is - ook al heeft deze behoefte een evolutionaire basis en lijkt zij universeel te zijn (Fehr & Gächter, 2002; Hauser, 2006, Robinson, Jones en Kurzban, 2010) – maar het betekent wel dat veranderen van intuïties hierover een langdurig en moeizaam proces zal zijn (zie Braman, Kahan and Hoffman, 2010, Darley, 2010, Robinson et al, 2010).

Twee factoren hangen samen met de intensiteit van de vergeldingswens: de duidelijkheid van de overtreden norm en de mate van gemeenschappelijkheid met de dader (Wenzel, Okimoto, Feather en Tielmann, 2008; Gromet en Darley, 2009). Het eerste hangt samen met de zwaarte van het delict -hoe zwaarder, hoe duidelijker de normovertreding - en met het verschil in behandeling tussen volwassen daders en jongeren. Van jongeren is het makkelijker voor te stellen dat voor hen de norm onduidelijk was: de normovertreding kan dan een opvoedingskwestie zijn, waardoor ook voor het slachtoffer het belang van normbevestiging of waardeherstel van groter gewicht kan zijn dan de straf voor de dader. Hiervoor is het wel nodig dat dader en slachtoffer tot dezelfde gemeenschap behoren (Wenzel et al, 2008). Alleen bij daders van dezelfde gemeenschap is een dergelijk waardeherstel van belang. Dit heeft ook weer implicaties voor de zwaarte van het delict. De plegers van zeer zware delicten plaatsen zichzelf door hun delict buiten de gemeenschap (Pemberton, 2008; Gromet en Darley, 2009). Het verband tussen de zwaarte van het delict en de vergeldingswens wordt verder nog versterkt door het verband tussen posttraumatische stress en woede, hostiliteit en wraakzucht (zie Lens, Pemberton en Groenhuijsen, 2010, Orth en Wieland, 2006; Orth, Maercker en Muller, 2006). Getraumatiseerde slachtoffers zijn doorgaans niet alleen angstig, maar ook woedend over wat ze is overkomen. Zodanig dat Winkel (2007) zich heeft afgevraagd in hoeverre PTSS niet beter een woede, dan een angststoornis genoemd kan worden. De boosheid zal de kans op deelname bij deze slachtoffers verkleinen (Pemberton, 2007).

De gemeenschappelijkheid tussen slachtoffer en dader speelt ook een rol bij de zin en onzin van het krijgen van een spijtbetuiging. Het ontvangen van een spijtbetuiging speelt in verschillende, ook filosofische, visies op herstelrecht een rol (zie behalve Strang, 2002 ook Bennett, 2006; Duff, 2003). Het effect van een spijtbetuiging is afhankelijk van de wijze

waarop het slachtoffer deze interpreteert. Van belang is de vraag of de spijtbetuiging oprecht overkomt op het slachtoffer. Daar waar oprechte spijtbetuigingen als herstel bevorderend, te interpreteren zijn (Pemberton, Winkel en Groenhuijsen, 2006) geldt dit voor onoprechte spijtbetuigingen niet (Exline en Baimeister, 2000). Onderzoek van Ward Struthers en collega's (2008) toont aan dat in situaties waarbij slachtoffers overtuigd zijn dat hun dader hen doelbewust schade heeft toegebracht, de verontschuldiging louter werkt als een bevestiging van de schuld van de dader, niet als stimulans voor vergeving. De mate waarin slachtoffers de verontschuldiging van de dader als onoprecht beschouwen is niet alleen afhankelijk van de mate waarin de dader oprecht is. Volgens Winkel (2007) valt of staat het effect van de verontschuldiging met de houding die het slachtoffer heeft ten opzichte van de dader. Is er voldoende 'rapport'? Is de houding positief en is er een sterke mate van gemeenschappelijkheid tussen slachtoffer en dader dan kan de verontschuldiging een bijdrage leveren aan herstel. Is dit niet het geval dan is het waarschijnlijker dat de verontschuldiging als manipulatief wordt beschouwd en daarmee als bevestiging van het negatieve beeld dat het slachtoffer al van de dader had (zie ook Pemberton et al, 2010).

Wie doet er mee?

Het is geen nieuws dat de vrijwilligheid van deelname aan herstelrecht de generaliseerbaarheid van resultaten beperkt. De resultaten uit het verleden geven in dit geval wel een indicatie voor de resultaten in de toekomst, maar dan wel enkel voor slachtoffers (en daders) die vrijwillig deel zouden nemen. In de vorige paragraaf is vastgesteld dat getraumatiseerde slachtoffers van deelname afzien. Op basis van de resultaten van deze paragraaf kunnen we daar aan toevoegen dat de woede van het slachtoffer, de ernst van het delict en de mate van 'rapport' met de dader een rol spelen.

Het belang van de impact van het delict op de wijze en het doeleinde van participatie in het strafrecht wordt duidelijk wanneer we de resultaten van het onderzoek van Zebel vergelijken met de recente evaluatie van het spreekrecht en de schriftelijke slachtofferverklaring (SSV: Lens et al, 2010). Bij Zebel blijken deelnemende slachtoffers slechts een beetje bang te zijn voor de dader en eveneens een beetje boos.

Dit vormt een schril contrast met de resultaten van Lens et al (2010). In dit onderzoek vergeleken we deelnemers (aan spreekrecht of SSV) met niet-deelnemers. Respondenten dienden allen aan de criteria voor gebruikt van het spreekrecht/ SSV te voldoen. Dat betekent dat het onderzoek louter slachtoffers van redelijk tot zeer ernstige geweldsdelicten bevatte. Door het afnemen van een voor en nameting (onder andere post-traumatische stress, angst,

woede en wraakzucht) en het vergelijken van (de verandering in) scores van deelnemers en niet-deelnemers hoopten we de effecten van deelname aan het spreekrecht/ de SSV te kunnen vaststellen.¹⁰

Uit de voormeting bleken echter zeer grote verschillen te bestaan tussen deelnemers en niet-deelnemers. Een groot deel van de deelnemers vertoonden kenmerken van een chronische post-traumatische stress stoornis: gemiddeld anderhalf jaar na het slachtofferschap vertoonden zij nog steeds zeer hoge niveaus van stress, angst en woede. Bij de niet-deelnemers waren de klachten inmiddels beperkt. Hier was eerder een normaal verwerkingsproces de regel, waarin klachten binnen een aantal maanden na het plaatshebben van het delict terugkeren naar het niveau voor het delict (zie bijvoorbeeld Bonanno et al, 2011 voor een beschrijving van het verloop van klachten). Het niveau van posttraumatische klachten in de deelnemers groep was gemiddeld 2,5 tot 3 keer zo hoog als bij de niet-deelnemers.

Nu is het doeleinde van participatie aan spreekrecht/ SSV en andere vormen van Victim Impact Statements (VIS) voor verschillende interpretaties vatbaar (zie hiervoor Lens et al, 2010). Zo hebben Roberts en Erez (2004) al eerder het zelfstandige belang van participatie en communicatie, van 'voice', in VIS benadrukt, wat een groter gewicht kan hebben dan (de perceptie) van invloed op de straf. Toch staat voor mij de link tussen VIS en vergelding buiten kijf (zie Pemberton, 2011). Ook zonder invloed op de hoogte van de straf, dat in het Nederlandse systeem niet aan de orde is, stelt het leveren van een VIS het slachtoffer in staat zijn of haar naam te verbinden aan de straf van de dader. Dit betekent weer dat het slachtoffer de straf gemakkelijker kan interpreteren als vergelding voor wat hem of haar is overkomen, in plaats van een inbreuk op de rechtsorde (Bilz, 2007 heeft dit 'delegated revenge' genoemd).¹¹ Kortom: slachtoffers die zwaar te lijden hebben onder hun slachtofferschap zullen eerder kiezen voor een participatievorm die in het teken staat van vergelding. In tegenstelling tot wat Braithwaite hoopt is de kans klein dat dit soort slachtoffers, dikwijls van ernstige geweldsdelicten, overtuigd kan worden van het nut van het omzetten van zijn vergeldingsdrang in 'een gezondere houding'. Dat wordt niet verder geholpen doordat dit type slachtoffers geneigd zijn - zelfs goedbedoelde - acties van de dader negatief te interpreteren. Het is helder dat herstelrechtelijke procedures op basis van bovenstaande overwegingen enkel bij lichtere delicten, met jeugdige daders en bij voorkeur binnen gemeenschappen als vervanger voor het strafrecht kan gelden. Dat wil niet zeggen dat zij in andere zaken niet

---

¹⁰ De voormeting werd tussen een maand en twee maanden voorafgaand aan de zitting afgenomen, en de nameting binnen een maand na de zitting.

¹¹ In recent social-psychologisch onderzoek wordt dit 'messaging effect' als de kern van vergelding en wraak gezien: zie Gollwitzer en Denzler, 2009; Gollwitzer, 2009.

ingezet kunnen worden, maar dan naast, of beter nog *na*, een respons die op vergelding is gericht (zie eveneens Gromet en Darley, 2006). Ik heb al eerder betoogd dat een voldoende straf van de dader vanuit het perspectief van slachtoffers niet haaks staat op herstel, maar juist de weg zou kunnen vrijmaken voor eventuele herstelgerichte activiteiten (zie Pemberton, 2007; Pemberton, 2008).

5. Het uitblijven van *secundaire victimisatie*

Tussen slachtofferhulp en de herstelrechtbeweging in Europa bestaat een zekere spanning.¹² Beiden hebben het beste met slachtoffers voor, maar voorstanders van het herstelrecht vinden slachtofferhulp vaak onvoldoende kritisch over de strafrechtsprocedure en te beschermend ten opzichte van slachtoffers (zie bijvoorbeeld Dignan, 2005). Omgekeerd is de slachtofferhulpbeweging van mening dat voorstanders van het herstelrecht onvoldoende oog hebben voor de risico's waaraan slachtoffers bloot staan in en om een herstelrechtelijke bijeenkomst (zie EFVS, 2005), wat geleid heeft tot een schroomvalligheid om aan herstelrechtelijke bijeenkomsten juridische gevolgen te verbinden (dat geldt voor mijzelf ook, zie Pemberton, 2007). Een groot deel van hun inspanningen is voorts gericht op slachtoffers, waarvan de dader niet bekend is – geen focus van het herstelrecht – en zien zij in de zelfde tekortkomingen van het strafrecht reden om de positie van het slachtoffer in het strafrecht te *versterken*, in plaats van op zoek te gaan naar alternatief.

In het debat worden slachtoffers vaak als een min of meer homogene categorie gezien (zie Green, 2007). Dit doet de werkelijkheid echter geweld aan, zoals de voorgaande paragrafen hebben laten zien. Herstelrecht én slachtofferhulp pretenderen weliswaar dat zij alle slachtoffers bedienen, toch wijkt hun daadwerkelijke doelgroep – degenen die van hun diensten gebruik maken - van elkaar af (zie Pemberton, 2009, Groenhuijsen, 2010).

De medewerkers van slachtofferhulp verlenen diensten aan slachtoffers van redelijk ernstige tot zeer ernstige delicten. In Nederland gaat het in hoofdzaak om slachtoffers van een geweldsdelict, een seksueel delict of een inbraak (zie de meest recente gegevens op www.slachtofferhulp.nl). De slachtoffers vertonen doorgaans een hoge klachtenniveau. In de groep die ingaat op het aanbod van slachtofferhulp zijn degenen met klachten oververtegenwoordigd. Het lijdt geen twijfel dat degenen die nergens last van hebben, meestal afzien van het gebruik van slachtofferhulp. De dienstverlening vindt plaats in de periode

---

¹² In de Verenigde Staten staan de bewegingen dikwijls lijnrecht tegenover elkaar, zie Goodey, 2005; Strang, 2002.

direct volgend op het slachtofferschap. Het eerste contact wordt binnen 48 uur na de aangifte gelegd. In deze 'acute' fase vertonen veel slachtoffers symptomen van traumatische stress, en de daarbij behorende klachten (ook boosheid!), die in de meeste gevallen, maar niet in alle, vanzelf afnemen (Bonnano, 2011). Na de acute fase –in de regel drie maanden – stopt de begeleiding van slachtofferhulp in de meeste gevallen. Een langere begeleiding hangt meestal met de impact van het delict, zoals het case-management voor nabestaanden van moord en zoals boven al uiteen is gezet bij de voorbereiding op het spreekrecht of het opstellen van een SSV.

Met andere woorden: voor de medewerkers van slachtofferhulp bestaat de doelgroep 'slachtoffers' in hoofdzaak uit mensen die net een ernstig delict hebben meegemaakt, waarvan de effecten (in emotionele zin) nog steeds goed zichtbaar zijn. De woede over wat hen is aangedaan en de angst voor de dader, voor zover deze al bekend is, voert de boventoon.

De medewerkers en bemiddelaars in herstelrechtelijke projecten zien een heel ander soort slachtoffer. Het gaat in de eerste plaats over gemiddeld lichtere delicten, vaak gepleegd door jeugdigen. Deze delicten hebben verder al wat langer geleden plaatsgehad, zelfs in het snelste geval gaat het om een aantal weken of eerder maanden na het delict, in plaats van 48 uur na aangifte, zoals bij slachtofferhulp. Deelnemende slachtoffers selecteren zichzelf niet op basis van de ernst van de klachten, maar juist op basis van de welwillendheid ten opzichte van herstelrechtelijke doeleinden en de dader, wat samenhangt met een laag klachtenniveau. Het onderzoek van Sven Zebel bevestigt dat dit ook voor de Nederlandse situatie geldt. Waar het wel over de groep zwaardere slachtoffers gaat is het delict doorgaans nog langer geleden en is er een lang, onder meer strafrechtelijk, traject aan voorafgegaan.

De verschillen tussen de doelgroepen van slachtofferhulp en herstelrecht en de rol die zelfselectie in dit proces speelt hebben verschillende gevolgen. In de eerste plaats is het een goede verklaring voor de moeilijkheid die slachtofferhulp ondervindt om een substantieel aantal slachtoffers door te verwijzen naar de slachtoffer-dader gesprekken. Voor haar doelgroep is het gewoon geen erg aantrekkelijke dienst. Wellicht later wel, maar dan heeft slachtofferhulp al geen contact meer met slachtoffers. Degenen die langer contact houden met slachtofferhulp lijken verder het sterkst af te wijken van de doelgroep van de slachtoffer-dader gesprekken. Het aanbieden van de mogelijkheid voor een ontmoeting met de dader aan degenen die van het spreekrecht gebruik maken zal niet responsverhogend werken.

In de tweede plaats nuanceren de bevindingen het risico op secundaire victimisatie van deelnemen aan ontmoetingen met de dader. Dit containerbegrip krijgt pas echt inhoud in het geval van getraumatiseerde slachtoffers, die door deelname aan het strafproces nog extra

schade oplopen (e.g. Frazier en Haney, 1996). Voor de meeste deelnemers aan de slachtofferdader gesprekken is dit een erg hypothetisch scenario: de impact van het delict was zelf al gering, wat de kans op extra schade al beperkt, nog afgezien van het feit dat ze de deelname als positief ervoeren.

In de derde plaats betekent de beperkte impact van het delict op deelnemende slachtoffers dat er mogelijkheden zijn om het juridisch karakter van de slachtoffer-dader gesprekken te versterken en hierin de mogelijkheid tot verder integratie met het strafrecht in te bouwen. Een van de voornaamste zorgen is steeds geweest dat slachtoffers vanwege de impact van het delict moeite zouden hebben om in een bemiddelingssituatie hun eigen belang goed te kunnen verwoorden en bewaken (zie Cheon en Regehr, 2006). Aangezien de impact gering is, is het risico op een dergelijke vorm van secundaire victimisatie (dit maal niet zo zeer in psychologische als wel in juridische zin) voldoende beperkt, terwijl bij lichtere delicten, met jeugdige verdachten vergelding voor slachtoffers minder belangrijk en waardeherstel relatief aan belang wint.

Deze mogelijkheid zou dan wel naast de huidige slachtoffer-dader gesprekken moet staan. Het onderzoek van Zebel wijst uit dat de voordelen voor slachtoffers van deelname het gevolg zijn van de ontmoeting met de dader op zich, en niet in de strafrechtshervorming zitten. De verbinding van de ontmoeting met het recht zou een keuze moeten zijn, niet de enige mogelijkheid om een gesprek met de dader te voeren. En slachtoffers van zwaardere delicten, die pas jaren na het gebeurde behoefte hebben aan een ontmoeting, moet die kans niet onthouden worden.

In de vierde plaats en tot slot betekent het dat voorstanders van herstelrecht hun pretenties moeten bijstellen. Voor zover herstelrechtelijke procedures een bijdrage leveren aan het welzijn van slachtoffers, is deze bijdrage beperkt en grotendeels te realiseren bij een groep slachtoffers die meestal ook zonder interventies de draad weer kan oppakken. Dit neemt niet weg dat het voor deze groep een bijzonder waardevolle ervaring kan zijn.

De erkenning dat dit een reële kijk is op de effecten van *restorative justice* op slachtoffers van misdrijven is zeker nog niet gemeengoed in de herstelrechtelijke literatuur. Dat geldt voor de echte 'believers', maar ook voor degenen die ik als wetenschapper een stuk hoger aan sla. Ik hoop dat bijvoorbeeld Lode Walgrave, Lawrence Sherman en Heather Strang acht slaan op het onderzoek van Sven Zebel en daarin redenen zien om hun claims over de effecten van herstelrecht op slachtoffers bij te stellen.¹³ *In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister*

---

¹³ Sherman en Strang stellen steeds dat de voordelen van herstelrecht juist voor slachtoffers van ernstige geweldsmisdrijven gelden (zie bijvoorbeeld Sherman en Strang, 2007), terwijl Walgrave en ik al discussie hebben gehad over zijn claim dat

zeggen onze Oosterburen dan. Net als Groenhuijsen (2010) ben ik er namelijk van overtuigd dat de bescheidener claims niet alleen een hoger realiteitsgehalte hebben, maar eveneens de verdere implementatie van herstelrecht in Nederland bevorderen.

Literatuur

Aertsen, I., Mackay, R., Pelikan, C., Willemsens, J. & Wright, M. (2004). *Rebuilding community connections- mediation and restorative justice in Europe*. Strasbourg, France: Council of Europe publishing.

Angel, C. (2005). *Crime victims meet their offenders: testing the impact of restorative justice conferences on victims' post traumatic stress symptoms*. Unpublished PhD-Thesis, University of Pennsylvania.

Barnett, R.E. (1977). Restitution. A new paradigm of criminal justice. *Ethics*, 87, 279-301.

Bennett, C. (2006). Taking the sincerity out of saying sorry: Restorative Justice as Ritual, *Journal of Applied Philosophy*, 23, 127-143.

Bennett, C. (2007). Satisfying the needs and interests of victims. In: Johnstone, G. & Van Ness, D.W. (ed.). *Handbook of Restorative Justice* (pp. 247-264). Cullumpton, UK, Willan Publishing.

Beven, J. P., Hall, G., Froyland, I., Steels, B., & Goulding, D. (2005). Restoration or renovation? Evaluating restorative justice outcomes. *Psychiatry, Psychology and Law*, 12, 194–206.

Bilz, J. K. (2007). The puzzle of delegated revenge. *Boston University Law Review*, 87, 1059-1112.

Bonanno, G.A., Westphal, M. & Mancini, A.D. (2011). Resilience to loss and potential trauma, *Annual Review of Clinical Psychology*, 7, 511-535.

Bouckaert, G. & van de Walle, S. (2003). Comparing Measures of Citizen Trust and User Satisfaction as Indicators of "Good Governance": Difficulties in Linking Trust and Satisfaction Indicators. *International Review of Administrative Sciences*, 69(3), 329-343.

Braithwaite, J. (1999). Restorative justice. Assessing optimistic and pessimistic accounts. In: Tonry, M. (ed.). *Crime and Justice: a review of research, vol. 25* (pp. 1-127). Chicago. University of Chicago Press.

- Braithwaite, J. (2002). *Restorative justice and responsive regulation*. Oxford. Oxford University Press.
- Braithwaite, J. (2003). Holism, justice and atonement. *Utah Law Review*, 389-412.
- Braman, D. Kahan, D.M. & Hoffmann, D.A. (2010). Some realism about Punishment Naturalism, *University of Chicago Law Review*, 77, 1531-1610.
- Carlsmith, K. & Darley, J.M. (2008). Psychological aspects of retributive justice. *Advances in experimental social psychology*, 40, 193-236.
- Cheon, A. & Regehr C., (2006). Restorative justice models in cases of intimate partner violence: Reviewing the Evidence. *Victims and Offenders*, 1, 369-394.
- Christie, N. (1977). Conflicts as property. *British Journal of Criminology*, 17, 1-17.
- Daly, K. (2003). Mind the gap: Restorative Justice in Theory and Practice. In: Von Hirsch, A., Roberts, J.V., Bottoms, A., Roach, K. & Schiff, M. (ed.) *Restorative and criminal justice: competing or reconcilable paradigms* (pp. 219-236). Oxford, UK: Hart Publishing.
- Daly, K. (2006). The limits of restorative justice. In: Sullivan, D. & Tift, L. (ed.), *The handbook of restorative justice: a global perspective* (pp. 134-146). New York: Routledge.
- Darley, J.M. & Pittman, T.S. (2003). The psychology of compensatory and retributive justice. *Personality and Social Psychology Review*, 7, 324-336
- Darley, J.M. (2010). Realism on change in moral intuitions. *University of Chicago Law Review*, 77, 1643-1653.
- Dignan, J. (2005). *Understanding victims and restorative justice*. Maidenhead: Open University Press.
- Dinsdale, G. & Marson, B.D. (1999) *Citizen/Client Surveys: Dispelling Myths and Redrawing Maps*. Ottawa: Canadian Centre for Management Development.
- Duff, R.A. (2003). Restoration and retribution. In: Von Hirsch, A., Roberts, J.V., Bottoms, A., Roach, K. & Schiff, M. (ed.) *Restorative and criminal justice: competing or reconcilable paradigms* (pp. 43-59).. Oxford, UK: Hart Publishing.
- European Forum for Victim Services (2005). *Statement on the position of the victim within mediation*, EFVS, Lisbon.
- Ehlers, A. & Clark, D.M. (2000). A cognitive model of posttraumatic stress disorder. *Behavior research and therapy*, 38, 319-345.
- Exline, J.J. & Baumeister, R. F. (2000). Expressing forgiveness and repentance: benefits and barriers. In: M.E. McCullough & C.E. Thoresen (ed.) *Forgiveness theory: research and practice* (pp. 133-155).. London: Guildford Press.
- Fehr, E. & S. Gächter (2002) Altruistic punishment in humans. *Nature*, 415, 137-140.

- Foa, E. B., Hearst-Ikeda, D., & Perry, K.J. (1995). Evaluation of a brief cognitive behavioral program for the prevention of chronic PTSD in recent assault victims. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63, 948 – 955.
- Frazier, P.A. (2003). Perceived Control and Distress Following Sexual Assault: A Longitudinal Test of a New Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 1257–1269.
- Frazier, P. A., and Haney, B. (1996). Sexual assault cases in the legal system: Police, prosecutor, and victim perspectives. *Law and Human Behavior*. 20: 607–628.
- Gollwitzer, M. (2009). Justice and revenge. In: Oswald, M.E., Bieneck, S. & Hupfeld-Heineman, J. (eds.). *Social psychology of punishment of crime*. Chichester, UK. Wiley.
- Gollwitzer, M. & Denzler, M. (2009). What makes revenge sweet? Seeing the offender suffer or delivering a message? *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(4), 840-844
- Green, S. (2007) The victims movement and restorative justice. In: Johnstone, G. & Van Ness, D.W. (Eds.). *Handbook of Restorative Justice* (pp. 171-191). Cullompton: Willan Publishing.
- Groenhuijsen, M.S. (2010). Herstelrecht in Nederland: een slachtofferperspectief. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 10(4), 53-62.
- Groenhuijsen, M.S. & Pemberton, A. (2011). Genocide, war crimes and crimes against humanity; a victimological perspective. In Letschert, R.M., De Brouwer, A.M., Haveman, R. & Pemberton, A. (eds.) *Victimological approaches to international crimes*. Antwerp. Intersentia, forthcoming.
- Gromet, D.M. & Darley, J.M. (2006). Restoration and Retribution: How Including Retributive Components Affects the Acceptability of Restorative Justice Procedures. *Social Justice Research*, 19, 395-432.
- Gromet, D. M., & Darley, J. M. (2009). Retributive and restorative justice: The importance of crime severity and shared identity on people's justice responses. *Australian Journal of Psychology*, 61, 50-57.
- Haidt, J. (2007). The new synthesis in moral psychology, *Science*, 316, 998-1002.
- Hauser, M.D. (2006). *Moral minds: how nature designed a universal sense of right and wrong*. New York. Ecco Press
- Karremans, J. C., Van Lange, P. A. M., Ouwerkerk, J. W., & Kluwer, E. S. (2003). When forgiving enhances psychological well being: The role of interpersonal commitment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 1011–1026.

- Lens, K.M.E., Pemberton, A. & Groenhuijsen, M.S. (2010). *Het spreekrecht in Nederland: een bijdrage aan het emotionele herstel van slachtoffers?* Tilburg: Intervict.
- Marshall, T.F. (1999). *Restorative justice: an overview*. London, UK. Home Office.
- McNally, R.J., Bryant, R.A., & Ehlers, A. (2003). Does early psychological intervention promote recovery from posttraumatic stress? *Psychological Science in the Public Interest*, 4, 2, 45 – 80.
- Nozick, R. (1981). *Philosophical explanations*. Cambridge MA, Harvard University Press.
- Okimoto T. G. & Wenzel, M. (2008). The symbolic meaning of transgressions: Towards a unifying framework of justice restoration. *Advances in Group Processes*, 25, 291-326
- Orth, U., Montada, L., & Maercker, A. (2006). Feelings of revenge, retaliation motive, and posttraumatic stress reactions in crime victims. *Journal of Interpersonal Violence*, 21, 229–243.
- Orth, U. & E. Wieland (2006) Anger, hostility, and posttraumatic stress disorder in trauma-exposed adults. A meta-analysis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74(4), 698-706.
- Pemberton, A. (2007). De Nederlandse slachtoffer-dader gesprekken: een theoretische verkenning. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 7, 37-52.
- Pemberton, A. (2008). Over egels, vliegen vangen en herstelrecht. Een reactie op Daems, Kaptein en Walgrave. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 8, 53-65.
- Pemberton, A. (2009). Victim movements; from diversified needs to varying criminal justice agenda's, *Acta Criminologica*, 22(3), 1-23.
- Pemberton, A. (2011). Too readily dismissed? A victimological perspective on penal populism. In Nelen, H., Claessen, J. & Van Wersch, B. *Beyond the Death Penalty*, Antwerp, Intersentia, nog niet gepubliceerd.
- Pemberton, A. Winkel, F.W. & Groenhuijsen, M.S. (2006). Op weg naar slachtoffergerichte theorievorming in het herstelrecht, *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 6, 48-64.
- Pemberton, A., Winkel, F.W. & Groenhuijsen, M.S. (2008). Evaluating victims' experiences in restorative justice. *British Journal of Community Justice*, 6, 98-119.
- Pemberton, A., Bastiaens, M., Vervaeke, G. & Winkel, F.W. (2010). Herstelrecht: de effecten op slachtoffers. In Van Koppen, P.J. et al (red.). *Reizen met mijn rechter: de psychologie van het recht*. Deventer: Kluwer.
- Pemberton, A. & Reynaers, S. (2011). The controversial nature of victim participation: the case of victim impact statements. In Erez, E., Wemmers, J.A. & Kilchling, M. (eds.)

Therapeutic Jurisprudence and victim participation in criminal justice: international perspectives. Durham, NC. Carolina Academic Press.

Poulson, B. (2003). A Third Voice: A Review of Empirical Research on the Psychological Outcomes of Restorative Justice, *Utah Law Review*, 2003(1), 167-203.

Roberts, J.V., & Erez, E. (2004). Communication in sentencing: exploring the expressive function of Victim Impact Statements. *International review of Victimology*, 10, 223-244.

Robinson, P.H & Darley, J.M. (2007). Intuitions of justice. Implications for Criminal Law and Justice policy. *South California Law Review*, 81(1), 1-68.

Robinson, P.H. Jones, O. & Kurzban, R. (2010). Realism, punishment and reform. *University of Chicago Law Review*, 77, 1611-1631.

Sherman, L.W., Strang, H., Angel, C., Woods, D., Barnes, G. C., Bennett, S. & Inkpen, N. (2005). Effects of face-to-face restorative justice on victims of crime in four randomized, controlled trials. *Journal of Experimental Criminology*, 1, 367-395.

Sherman, L.W. & Strang, H. (2007). *Restorative Justice: the evidence*. London: The Smith Institute.

Simester, A.P. & Von Hirsch, A. (2011). *Crimes, harms and wrongs*. Oxford. Hart Publishing.

Sixma, H.J., Kerssens, J.J., Van Campen C. & Peters, L. (1998). Quality of care from the patients' perspective: from theoretical concept to a new measuring instrument. *Health expectations*, 1(2), 82-95.

Strang, H. (2002). *Repair or revenge: Victims and restorative justice*. Oxford: Oxford University Press..

Tyler, T. R. (1990). *Why people obey the law*. New Haven: Yale University Press.

Umbreit, M.S. Bradshaw, W. & Coates, R.J. (1999). Victims of Severe Violence Meet the Offender: Restorative Justice Through Dialogue. *International Review of Victimology*, 6, 321-343.

Von Hirsch, A., Ashworth, A. & Shearing, C. (2003) Specifying aims and limits for restorative justice. A 'making amends' model? In: von Hirsch, A., Roberts, J.V. Bottoms, A. Roach, K. & Schiff, M. (eds.). *Restorative Justice and Criminal Justice: competing or reconcilable paradigms?* (pp. 21-41). Oxford: Hart.

Walgrave, L. (2008). *Restorative justice, self-interest and responsible citizenship*. Cullumpton: Willan.

Walgrave, L. (2008). Slachtoffer-dadergesprekken. Met elkaar praten is nog geen herstelrecht. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 8(1), 58-62.

- Walgrave, L. (2009). Een maximalistische visie op herstelrecht. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 9(3), 19-38.
- Ward Struthers C., Eaton, J., Santelli A.G., Uchiyama, M. & Shirvani, N. (2008). The effects of attributions of intent and apology on forgiveness: When saying sorry may not help the story. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44, 983–992.
- Wenzel, M., Okimoto, T.G., Feather, N.T. & Platow, M.J. (2008). Retributive and restorative justice. *Law and Human Behavior*, 32, 375-389.
- Winkel, F.W. (2007). *Posttraumatic anger. Missing link in the wheel of misfortune*. Inaugurele rede Universiteit van Tilburg. Nijmegen: Wolf.
- Winkel, F.W. & Vrij, A. (1998). Who is in need of victim support? The issue of accountable, empirically validated selection and victim referral. *Expert Evidence*, 6, 23–41.
- Winkel, F.W., Pemberton, A. & Schweizer, S. (2010). Victim – offender dialogue: An analogue study examining the impact of apology on anger. *Acta Criminologica*. 23(1), 1-23.
- Zehr, H. (1990). *Changing lenses: a new face on criminal justice* Scottsdale, PA: Herald Press.